

מאמר ט

אנשי כנסת הגדולה

הקדמה

המשנה בתחילת מסכת אבות מתארת את מסירת התורה מדור לדור:
משה קבל תורה מסיני, ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים, וזקנים לנביאים,
ונביאים מסרוה לנשי כנסת הגדולה. רעט

אנשי כנסת הגדולה הם החוליה האחרונה של מוסרי התורה המוזכרים
במשנה זו, והם העבירו את מסורת התורה לאחר שפסקה הנבואה. אנשי
כנסת הגדולה קיבלו את התורה מידי הנביאים האחרונים, חגי, זכריה ומלאכי,
ומסרוה לחכמי הזוגות. אנשי כנסת הגדולה פעלו בתחילת ימי הבית השני,
והם היו ההנהגה הרוחנית של עם ישראל באותה תקופה.

במאמר זה ננסה לברר את זהותם, את תפקידם ואת משך הנהגתם והשפעתם
של אנשי כנסת הגדולה. בסוף המאמר נדון, לפי ההסברים השונים, האם הייתה
לאנשי כנסת הגדולה סמכות לאכוף את גירוש הנשים הנוכריות.

מקור השם כנסת הגדולה

הגמרא מסבירה מדוע נקראו אנשי כנסת הגדולה בשם זה. מה היה גדולתה
של כנסיה זו?

רעט. אבות פ"א מ"א.

רפ. משזכינו לשיבת ציון בימינו, וקמה מדינת ישראל, נקרא בית המחוקקים של מדינת ישראל
"הכנסת", על שם הכנסת הגדולה שפעלה בימי שיבת ציון. כיון שהמהלכים שהובילו לבחירת שם
זה, "הכנסת", אינם ידועים כל כך, ראינו לנכון להעתיק את תיאורו של הרב ד"ר זרח ורהפטיג זצ"ל,
שהיה מהמעורבים בקבלת ההחלטות על שמו של הפרלמנט הישראלי הצעיר ועל מספר חבריו:
"בהצעת חוקה אחת, זו של רולבנט, יחד שם לפרלמנט שייבחר במדינת ישראל והוא 'אספה'.
בכל יתר הצעות, הוזכר הפרלמנט כאספת חברים, בית הנבחרים, כעובדה ולא כשמו של המוסד.

למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה? שהחזירו עטרה ליושנה. אתא משה, אמר: "האל הגדול הגיבור והנורא". אתא ירמיה ואמר: "נכרים מקרקרין בהיכלו, איה נוראותיו?" - לא אמר נורא. אתא דניאל, אמר: "נכרים משתעבדים בבניו, איה גבורותיו?" - לא אמר גיבור. אתו אינהו ואמרו: "אדרבה! זו היא גבורת גבורתו, שכובש את יצרו, שנותן אך אפים לרשעים, ואלו הן נוראותיו, שאלמלא מוראו של הקדוש ברוך הוא - היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות?".^{רפא}

אנשי כנסת הגדולה החזירו עטרה ליושנה. הם קבעו נוסח תפילה, המבוסס על נוסח תפילתו של משה רבנו. משה רבנו פנה בתפילתו אל ה' וכינה אותו בכינויים "גדול", "גיבור" ו"נורא", אולם הבאים אחריו, אשר חיו בזמנים קשים שבהם היה נראה שכוחו של ה' אינו בא לידי ביטוי במציאות הקשה, התקשו לומר חלק מכינויים אלה. ירמיה לא היה יכול לומר "נורא", משום שכאשר הבבלים נכנסו לבית המקדש נוראותו של הקב"ה לא הייתה ניכרת, ודניאל לא היה יכול לומר "גיבור", משום שכאשר בני ישראל היו משועבדים תחת ידי נכרים, גבורתו של הקב"ה לא נראתה. עד שבאו אנשי כנסת הגדולה ואמרו

אולם בציבור רבו דיונים על השם שיש ליתן לבית הנבחרים במדינת ישראל. הבעיה שהתלבטנו בה הייתה שצריך לייחד שם שיהא בו משום רמז לזיקה היסטורית - מסורתית לשם מוסד מעין זה בעבר הרחוק. אני ראיתי לעיני רוחי שני מוסדות, מעין אלה שבתקופה קדומה הדומה לזו שבימינו, והיא התקופה של שיבת ציון בימי עזרא ונחמיה, והם הכנסת הגדולה והסנהדרין, אלא שהסנהדרין היה בעיקרו מוסד שיפוטי, כל כולו מעוגן בהלכה ופועל להגשמתן של תורה ומצוות באורחות החיים. לא היה כל מקום להלביש שם של מוסד דתי הלכתי מובהק על מוסד ממלכתי כללי. לעומת זה נראתה לי הזיקה לתפקידיה ושמה של הכנסת הגדולה, מוסד שעדיין שוכן בערפילי מסתורין, אולם שבעיקרו היה מוסד הנהגתי - הנהלתי, שהיה אחראי לכל ענייני השלטון של שבי ציון.

הבעיה ניזונה בוועדת החוקה של מועצת המדינה הזמנית בקשר לקביעת מספר חברי בית הנבחרים. הוגשו שלוש הצעות: 101, הצעת ורהפטיג - 120, כמספר אנשי כנסת הגדולה, והצעת מיקוניס - 171, כמספר חברי אסיפת הנבחרים של כנסת ישראל. בדיון העליתי את הנימוקים הבאים... יש למספר 120 אסמכתא במסורת, אנשי כנסת הגדולה בימי שיבת ציון שלפי התלמוד הבבלי היו בה 120 זקנים, ותקופתנו הרי מזכירה מאוד את שיבת ציון... בהנמקת הצעתי אמרתי בין היתר: 'אני מחפש בכל דרכינו ובכל חידוש חיינו המדיניים קשר עם המסורת שלנו, כי אנו מחדשים ומחיים מדינה עתיקת ימים'". (חוקה לישראל - דת ומדינה, עמודים 94-95).

רפא. יומא סטב.

שדווקא כשעם ישראל נמצא במצב קשה, ניתן לראות את נכונותם של התארים הללו. כאשר הקב"ה מתאפק ואיננו מעניש את הבבלים הרשעים באופן מידי, הרי זו מידה גבוהה יותר של "גיבור". כך גם כאשר עם ישראל נותר בגלות ובכל זאת מצליח להתקיים, הרי זו מידה גבוהה יותר של "נורא", שהרי אומה רגילה איננה יכולה להתקיים בגלות בין כל האומות (כך אכן מוכיחה ההיסטוריה. מכל עמי קדם שהגלו מלכי אשור ובבל, אין אפילו אומה אחת הקיימת היום, מלבד עם ישראל).

למרות הסבר זה, מהות השם "כנסת הגדולה" עדיין אינה ברורה לגמרי. אמנם החזרת העטרה ליושנה מסבירה מדוע הכנסת הגדולה נקראה "גדולה" - משום שאנשי כנסת הגדולה עשו מעשה גדול, אך היא איננה מסבירה מה משמעות השם "כנסת". הסבר שם זה מובא במחזור ויטרי:

לכך נקרא שמם כנסת הגדולה, לפי שהיו כנסיא גדולה וחשובה וקדושה לפני המקום, שכן גידלוהו לה' והחזירו עטרה ליושנה, כדאיתא במסכת יומא בפרק בא לו "משה אמר האל"..."^{רפב}

מחזור ויטרי המיוחס לרבי שמחה בן שמואל מויטרי, תלמידו של רש"י, מסביר שהכנסת הגדולה הייתה התכנסות של אנשים חשובים וקדושים לפני ה'. אחד הסימנים לכך שהם היו גדולים וחשובים הוא העובדה שהם החזירו עטרה ליושנה וקבעו נוסח תפילה המבוסס על נוסח התפילה של משה רבנו.

חברי הכנסת הגדולה

כמה חברים היו בכנסת הגדולה? שאלה זו שנויה, לכאורה, במחלוקת בין התלמוד הבבלי והתלמוד הירושלמי. בתלמוד הבבלי נאמר:

אמר רבי יוחנן, ואמרי לה במתניתא תנא: מאה ועשרים זקנים, ובהם כמה נביאים, תיקנו שמונה עשרה ברכות על הסדר.^{רפג}

רפב. מחזור ויטרי אבות פ"א מ"א.

רפג. מגילה יז,ב.

מגמרא זו משמע שהיו מאה ועשרים חברים בכנסת הגדולה. לעומת זאת בירושלמי מובא מספר אחר:

רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן: שמונים וחמישה זקנים, ומהם שלושים וכמה נביאים, היו מצטערין על הדבר הזה. אמרו, כתיב: "אלה המצוות אשר ציווה ה' את משה" - אלו המצוות שנצטוונו מפי משה, וכך אמר לנו משה, אין נביא אחר עתיד לחדש לכם דבר מעתה, ומרדכי ואסתר מבקשים לחדש לנו דבר. לא זזו משם, נושאים ונותנים בדבר, עד שהאיר הקדוש ברוך הוא את עיניהם, ומצאו אותה כתובה בתורה ובנביאים ובכתובים...^{רפ}

הירושלמי מספר על שמונים וחמישה זקנים שסירבו, בתחילה, לתקן קריאת מגילה בפורים, משום שהם חשבו שקביעת תקנה של קריאת המגילה מנוגדת לאיסור להוסיף על המצוות שה' ציווה את משה. בירושלמי לא נאמר במפורש שמדובר על אנשי כנסת הגדולה, אבל ברור שהתקנה של קריאת המגילה נקבעה על ידי אנשי כנסת הגדולה, וכפי שכתוב בבבלי: "מכדי כולו אנשי כנסת הגדולה תקנינהו".^{רפ} בהמשך אף נראה שאנשי כנסת הגדולה הם שכתבו את מגילת אסתר. ברור אם כן שכוונת הירושלמי היא לאנשי כנסת הגדולה, ונמצא שלפי הירושלמי היו בה שמונים וחמישה חברים. להלן נביא את דברי הרב מרגליות, המסביר את מטרת הקמת הכנסת הגדולה, ועל פי זה נסביר גם את השינוי במספר חבריה.

עוד יש לשאול: מי היו חברים בכנסת הגדולה? בברייתא המובאת בגמרא נאמר שאנשי כנסת הגדולה כתבו כמה מספרי התנ"ך:

אנשי כנסת הגדולה כתבו יחזקאל ושנים עשר דניאל ומגילת אסתר.^{רפ}

רש"י שם מציין את שמותיהם של כמה מאנשי כנסת הגדולה:

חגי זכריה ומלאכי, זרובבל ומרדכי וחבריהם.^{רפ}

רפד. מגילה פ"א ה"ה.

רפה. מגילה ב,א.

רפו. בבא בתרא טו,א.

רפז. שם ד"ה אנשי כנסת הגדולה.

הרמב"ם מפרט מעט יותר:

עד הגיע הזמן לאנשי כנסת הגדולה, והם חגי זכריה ומלאכי, ודניאל וחנניה מישאל ועזריה, ועזרא הסופר ונחמיה בן חכליה, ומרדכי וזרובבל בן שאלתיאל, ונלוו לאלה הנביאים השלמת מאה ועשרים זקן, מן החרש והמסגר ודומיהם.^{רפח}

ובמקום אחר הרמב"ם מזהה את "אנשי כנסת הגדולה" כ"בית דינו של עזרא":

בית דינו של עזרא, הם הנקראים אנשי כנסת הגדולה, והם, חגי זכריה ומלאכי, דניאל חנניה מישאל ועזריה, ונחמיה בן חכליה, ומרדכי בלשן, וזרובבל, והרבה חכמים עמהם, תשלום מאה ועשרים זקנים. האחרון מהם הוא שמעון הצדיק, והוא היה מכלל המאה ועשרים, וקיבל תורה שבעל פה מכולם, והוא היה כוהן גדול אחר עזרא.^{רפט}

לפי הרמב"ם, הכנסת הגדולה אינה אלא בית דינו של עזרא הסופר, וחבריה היו נביאים וחכמים. הגדרת הכנסת הגדולה כבית דין משמעותית להמשך הבירור ולביאור הפסוקים בספר עזרא, כפי שנראה בהמשך.

האברבנאל חולק על הרמב"ם, וקובע שדניאל, חנניה, מישאל ועזריה לא היו מאנשי כנסת הגדולה:

אמנם בעניין אנשי כנסת הגדולה, יקשה גם כן שמנה הרב בכללם דניאל, חנניה, מישאל ועזריה. כי הנה אנשי כנסת הגדולה כולם היו בירושלים בזמן בית שני, וידוע שלא עלו שמה דניאל וחבריו, ואולי היו כבר מתים באותו הפרק... ולכן ייראה שכבר היו בעולמם, וגם למאן דאמר שחנניה, מישאל ועזריה אחרי שיצאו מכבשן האש עלו לארץ ישראל ולמדו תורה לפני יהושע הכהן הגדול, ושעליהם אמרו: "שמע נא יהושע הכהן הגדול אתה ורעיך היושבים לפניך כי אנשי מופת המה", לא היו הם מאנשי כנסת הגדולה, כל שכן דניאל שלא עלה שמה.^{רצ}

רפח. הקדמת הרמב"ם למשנה.

רפט. הקדמת הרמב"ם ליד החזקה. באשר לדברי הרמב"ם כאן ששמעון הצדיק היה כוהן גדול אחר עזרא, ראה במאמר ז' הבאנו שהגרי"ז הבין מדברי הרמב"ם הללו שעזרא הסופר אף הוא שימש ככוהן גדול, וראה מה שכתבנו שם.

רצ. אברבנאל, אברבנאל בפירושו "נחלת אבות" על מסכת אבות, פ"א מ"א.

האברבנאל אומר, שלא ייתכן שדניאל היה מאנשי כנסת הגדולה, שהרי הוא לא עלה כלל לארץ ישראל עד יום מותו.^{רצ"א} גם קביעתו של הרמב"ם שחנניה, מישראל ועזריה היו מאנשי כנסת הגדולה איננה נראית לאברבנאל. האברבנאל, בהמשך דבריו, מביא הוכחה ניצחת, לכאורה, לכך שדניאל לא היה מאנשי כנסת הגדולה, מהגמרא שהבאנו לעיל, שדניאל לא אמר "גיבור", ואילו אנשי כנסת הגדולה חזרו וקבעו לומר בתפילה את המילה "גיבור"; משמע מכך שפעולתם של אנשי כנסת הגדולה הייתה לאחר זמנו של דניאל.

מטרת הקמת הכנסת הגדולה

כפי שראינו לעיל, תקופתם של אנשי כנסת הגדולה באה לאחר תקופת הנביאים, והם היו החוליה הבאה, לאחר הנביאים, בשלשלת מסירת התורה. בעל פירוש תפארת ישראל על המשנה מסביר מדוע היה צריך להקים מסגרת זו, של אנשי כנסת הגדולה:

וכן נמסר הלימודים הללו מנביא לנביא, עד חגי, זכריה ומלאכי, שהיו סוף הנביאים והתחלת אנשי כנסת הגדולה, הן מאה ועשרים גדולי הדור, וביניהן כמה נביאים, שעלו מהגולה עם עזרא, שראו שהנבואה פוסקת ואין גודר גדר ועומד בפרץ, לכן תיקנו תקנות הרבה וסייגים הרבה לשמירת התורה.^{רצ"ב}

מדברי התפארת ישראל עולות כמה נקודות, אשר חלקן קשורות לסדר האירועים בימי עזרא, כפי שנתבאר במאמר העוסק בזיהוי דמותו של עזרא:

- א.** עזרא אינו מלאכי, שהרי הוא כותב שחגי, זכריה ומלאכי עלו עם עזרא.
- ב.** עזרא עלה, כנראה, עם זרובבל, שאם לא כן אי אפשר לומר שחגי זכריה ומלאכי עלו עמו.

רצ"א. קביעה זו אינה פשוטה כלל, ברם אין כאן המקום להאריך בזה. עיין אוצר מפרשי התנ"ך על ספר דניאל, באוצר המאמרים, שם הרחבנו בעניין זמן פעולתו של דניאל. לעת עתה ראה התייחסות לעניין זה בהערות לביאור ושננתם על ספר דניאל.

רצ"ב. פירוש תפארת ישראל על אבות, פ"א מ"א.

ג. הנקודה החשובה לענייננו - כאשר ראו חכמי הדור שהנבואה פוסקת, ראו צורך לתקן תקנות רבות, ולשם כך הוקם המוסד של אנשי כנסת הגדולה.

הרב ראובן מרגליות מסביר יותר מדוע היה צריך להקים מוסד זה של אנשי כנסת הגדולה, וכיצד הוא הוקם:

יען שאז אחרי שנות גלות הוצרכו לכונן מחדש הכרת המוסד הזה בתור מרכז כל חכמי ישראל, לבלי תת מקום לערער על התמחותם, לכן הוכרחו אז לקבל כחברי הבית הדין הגדול כל ראשי גדולי הדור ההוא.

לפנים, אחרי אשר סמך משה רבנו עליו השלום את השבעים זקנים, אי אפשר היה לערער על התמחותם. וכאשר עלה משה למרום ונסתלק אחד הזקנים, מינו שישים ותשע הזקנים אחד מחכמי הדור במקומו, והיה מינוי זה בכוח סמיכת משה. וכאשר נסתלק שוב אחד ושוב אחד, עד כי ברבות הימים לא נשאר עלי אדמות גם אחד מאלו אשר סמך משה ידו עליו, עדיין כל זאת לא נתערערה התמחות השבעים זקנים, ונחשבו גם הלאה כבית דינו של משה, כוח כוחו.

אולם כאשר בשנות גלות בבל נסתלקו הרבה מחברי הבית דין האחרון, הנה בעלותם אחרי כן ארצה הוצרכו לכונן מחדש המרכז לתורת ישראל, אם היו ממנים רק עד מניין מצומצם, ובאחד הימים היו עומדים למניין בהכרעה שנחלקו בדעותיהם - גם אם היו ארבעים בעד נגד השלושים, עדיין יכלו השלושים לערער על ההכרעה באומרם: הרי עוד תורה מבחוץ, עשיריות מגדולי ישראל שלא נכנסו, ואולי הם כמונו סוברים ואנחנו הרוב. לכן הוכרחו למנות כל אשר היה ראוי לכך, ובזה הוחזר לאותו המוסד התמחות הבית דין הגדול לכל ישראל.¹²

בתקופת שיבת ציון היו חכמי ישראל צריכים לתקן תקנות מרובות ולהגיע לכדי הכרעות הלכתיות. חכמי ישראל רצו שדבריהם לא ייתקלו בהתנגדות

רצג. יסוד המשנה ועריכתה, בירור א'.

של חכמים אחרים, ולכן הם הקימו גוף שכל גדולי הדור היו חברים בו, וכך לא תצמח התנגדות מאף חכם, משום שכל גדולי הדור ישתתפו בדיונים ויטלו חלק בקבלת ההחלטות. לפי זה, מסביר הרב מרגליות מדוע נאמר בירושלמי שהיו בכנסת הגדולה פחות ממאה ועשרים חברים:

אבל כאשר נפטרו אחרי כן לחיי עד אחדים מחברי הכנסת הגדולה, לא הוסיפו למנות במקומם. היו ימים שמספר חבריה היו מאה, ואחרי כן שמונים ושמונה, הם שהכריעו לכלול מגילת אסתר בכתבי הקודש... כן פחתו עד שחזרו למניין שבעים, שאז במות אחד מהם מינו חבריו במקומו אחד מחכמי הדור...

כאשר יסדו את הכנסת הגדולה, צירפו אליה את כל גדולי הדור. אולם כאשר נפטר אחד מחבריה, לא היה צריך למלא את מקומו, משום שהמוסד כבר היה בקונצנזוס, ולכן מספר החברים ירד, עד שהוא חזר למספר הרגיל של חברי בית הדין הגדול - שבעים. כאשר מספר החברים עמד על שבעים, חזרו לנוהג למנות דיינים במקום הדיינים שנפטרו.

כאשר קבעו אנשי כנסת הגדולה שמגילת אסתר תיכלל בין כתבי הקודש, היה זה לאחר שכבר נפטרו כשלושים מהם, ולכן הירושלמי אומר ששמונים וחמישה (או שמונים ושמונה, אם מונים גם את הנביאים. הדבר תלוי בגרסאות השונות בירושלמי שם) זקנים מאנשי כנסת הגדולה קבעו לכלול את מגילת אסתר בין הכתובים.

לפי דבריו של הרב מרגליות, הכנסת הגדולה פעלה בימי שיבת ציון במשך דור או שניים, ופעילותה הייתה מעין הוראת שעה לתקופה מוגבלת. אם ננסה לתחום את תקופת פעילותה של הכנסת הגדולה, אפשר לומר שהכנסת הגדולה התקיימה פחות או יותר מזמן הצהרת כורש (שהרי זרובבל היה חלק מהכנסת הגדולה) ועד מעט לאחר כיבוש הארץ על ידי אלכסנדר מוקדון (שהרי שמעון הצדיק היה משיירי כנסת הגדולה והוא פגש את אלכסנדר מוקדון), תקופה שנמשכה בערך ארבעים או חמישים שנה.

פעולותיהם של אנשי כנסת הגדולה

כפי שנתבאר לעיל, הצורך להקים את הכנסת הגדולה נבע מהתקופה המיוחדת של שיבת ציון והפסקת הנבואה, שבה היה צריך לתקן תקנות רבות. להלן נסקור בקצרה את עיקר פעולותיהם של אנשי כנסת הגדולה, לפי מה שנאמר בעניינם בדברי חז"ל ובמקורות נוספים.

א. תקנת התפילות והברכות - "אנשי כנסת הגדולה תיקנו להם לישראל ברכות ותפילות, קדושות והבדלות".^{רצ"ד}

ב. העברת תורה שבעל פה על כל חלקיה לדורות הבאים בצורה מסודרת - "לכן אחלק לו ברבים ואת עצומים יחלק שלל" - זה רבי עקיבא שהתקין מדרש ההלכות והגדות. ויש אומרים: אלו אנשי כנסת הגדולה תיקנו, אלא מה תיקן זה? כללות ופרטות".^{רצ"ה}

ג. קביעת מדיניות תשלום לסופרי סת"ם - "עשרים וארבע תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים תפילין ומזוזות שלא יתעשרו, שאילמלי מתעשרין אין כותבין".^{רצ"ו} אנשי כנסת הגדולה חששו שאם סופרי הסת"ם יתעשרו, הם יפסיקו לכתוב, ולכן הם התענו וביקשו בתפילתם שכותבי הספרים, התפילין והמזוזות לא יתעשרו.

ד. כתיבת חלק מספרי התנ"ך - כמובא לעיל.

ה. לפי קביעת הרמב"ם שבית דינו של עזרא הוא הכנסת הגדולה, אנשי כנסת הגדולה תיקנו גם תקנות בעלות אופי חינוכי - "כל חותמי ברכות שבמקדש היו אומרים: 'עד העולם'. משקלקלו הצדוקים ואמרו: אין עולם אלא אחד, התקינו שיהו אומרים: 'מן העולם ועד העולם', והתקינו שיהא אדם שואל את שלום חברו בשם".^{רצ"ז} ופירש רש"י, שהתקנה נעשתה על ידי עזרא ובית דינו.

רצ"ד. ברכות לג,א.

רצ"ה. ירושלמי שקלים פ"ה ה"א.

רצ"ו. פסחים ג,ב.

רצ"ז. ברכות נד,א. אמנם יש להעיר על כך: כיצד היה עזרא יכול לתקן תקנה כנגד הצדוקים?

1. הגמרא מביאה רשימה של עשר תקנות שתיקן עזרא, ויש שרצו לומר שעזרא תיקן אותם יחד עם שאר אנשי כנסת הגדולה: "עשרה תקנות תיקן עזרא: שקורין במנחה בשבת, וקורין בשני ובחמישי, ודנין בשני ובחמישי, ומכבסים בחמישי בשבת, ואוכלין שום בערב שבת, ושתהא אישה משכמת ואופה, ושתהא אישה חוגרת בסינר, ושתהא אישה חופפת וטובלת, ושיהו רוכלין מחזירין בעיירות, ותיקן טבילה לבעלי קריין".^{רצח}

רבי יצחק אייזיק הלוי רבינוביץ', בספרו "דורות הראשונים", מתאר עוד כמה מעשים גדולים שעשו אנשי כנסת הגדולה:

שמעון הצדיק היה המאחז את שתי התקופות האלה יחד, את התקופה שכבר עברה ונגמרה בראשית ימיו, היא תקופת אנשי כנסת הגדולה, ואת התקופה אשר הותחלה בימיו, היא התקופה האמצעית, תקופת ימי העמידה וגם ימי המבוכות... ובימיו הוא כבר נגמרו כל מעשיהם הגדולים, כבר בראשית ימי הכנסייה נחתמו כתבי הקודש, וגם כל יסוד המשנה, כל יסודי הקבלה, כבר נסדרו סידור כללי ונטבעו במטבע קבועה וסדורה ככל אשר נשאר לפני זה לפנינו במשנה.^{רצט}

לפי דורות הראשונים, אנשי כנסת הגדולה חתמו את כתבי הקודש (כפי שנראה גם מבקשתה של אסתר המלכה מהם: "קבעוני לדורות", כפי שראינו לעיל), ונקבע יסוד המשנה (כפי שנראה להלן).

והרי ראשיתם של הצדוקים הייתה בימיו של אנטיגנוס איש סוכו, שחי שנים רבות לאחר עזרא! (אבות דרבי נתן, פ"ה). ובאמת יש הגורסים "משקלקלו הכופרים" (עיין בהוצאת עוז והדר בהערות שם), במקום "משקלקלו הצדוקים". יש מן המפרשים שכתבו שהתקנה לומר "מן העולם" נתקנה בתחילת ימי הבית הראשון, והמשנה אומרת שבניגוד לימי הבית הראשון, שבו חתמו "מן העולם" בימי הבית השני הוסיפו "ועד העולם", ואמרו "מן העולם ועד העולם". לפי זה יש הכרח שלא לגרוס "משקלקלו הצדוקים", שהרי כת הצדוקים נוצרה שנים רבות לאחר בניין הבית השני. כמו כן עיין עירובין סט"א, שם משמע שהתואר צדוקי ניתן למחלל שבת, ועיין תוספות שם ד"ה "כאן במומר" שהעמידו את הגמרא דווקא בצדוקי, אך ייתכן לומר שהתואר צדוקי לא רק לחברי כת זו, אלא באופן כללי לאנשים שלא קיימו מצוות.

רצח. בבא קמא פ"ב, א.

רצט. דורות הראשונים, חלק ב', עמוד 196.

הגרי"א הלוי מבסס בהמשך דבריו בהרחבה ובפירוט את חידושו בעניין קביעת יסוד המשנה, והוא מוכיח את שיטתו לאורך עשרות עמודים. נביא רק פסקה קטנה מתוך דבריו:

המשנה כולה, היינו יסוד המשנה, כל זה נסדר ונקבע במטבע קבועה בכל לשונה כמו שהיא לפנינו, ונמסר לרבים בימי אנשי כנסת הגדולה... ובכל דברי יסוד המשנה אין לנו שום דרשות ולא סמך למקרא, לפי שלא דרשו לנו דרשות, ולא חיברו דבריהם אל המקרא, וסידרו רק דבר קבלתם.^ש

אנשי כנסת הגדולה מסרו מדור לדור את עיקר תורה שבעל פה, כפי שהיא מנוסחת במשנה. במשניות רבות יש גרעין שנאמר על ידי אנשי כנסת הגדולה, ולאחר מכן, עם השנים, כאשר עברו על עם ישראל צרות רבות וחלק מהדברים נשכחו, התעוררו דיונים כיצד לפרש את גרעין המשנה שנקבע כבר על ידי אנשי כנסת הגדולה. נביא דוגמא לכך מהמשנה הראשונה במסכת קידושין:

הָאִשָּׁה נִקְנִית בְּשֵׁלֶשׁ דְּרָכִים, וְקוֹנָה אֶת עַצְמָהּ בְּשֵׁתֵי דְרָכִים. נִקְנִית בְּכֶסֶף, בְּשֵׁטֶר, וּבְבִיאָהּ. בְּכֶסֶף, בֵּית שְׂמַאי אוֹמְרִים, בְּדִינָר וּבְשֵׁוֹה דִינָר. וּבֵית הֵלֵל אוֹמְרִים, בְּפְרוּטָה וּבְשֵׁוֹה פְרוּטָה.^{שא}

משנה זו פותחת ב"יסוד המשנה", שהאישה נקנית בשלוש דרכים, בכסף, בשטר ובביאה. יסוד זה של המשנה נקבע על ידי אנשי הכנסת הגדולה. במהלך הדורות, ובעיקר לאחר שנים של רדיפות נגד חכמי ישראל, התעוררה שאלה: מהו שיעור הכסף הנדרש כדי לקדש בו את האישה? כך נוצרה המחלוקת בין בית שמאי לבית הלל.

נמצא שבעל דורות הראשונים סובר שלא רק שאנשי כנסת הגדולה כתבו חלק מספרי התנ"ך וקבעו אלו ספרים יהיו כלולים בכתבי הקודש, אלא הם גם קבעו את נוסח החלק היסודי של המשנה.

ש. דורות הראשונים, חלק ב', עמוד 204.

שא. קידושין פ"א מ"א.

סמכותם של אנשי כנסת הגדולה

ראינו לעיל את דברי הרב מרגליות, שאנשי כנסת הגדולה שאבו את סמכותם מהיותם מוסד שכל גדולי הדור היו חברים בו, ולכן הם הגדילו את בית הדין והושיבו בו מאה ועשרים חברים. כך הם היו יכולים לתקן את כל התקנות החשובות שהיה צריך לתקן באותו דור ולהכריע הכרעות הלכתיות. לפי שיטתו יש לומר שהיה לכנסת הגדולה סמכות של בית הדין הגדול (שכן הכנסת הגדולה היא בעצם בית הדין הגדול בפורום רחב יותר), וממילא כל הדינים החלים על הסנהדרין חלו גם עליה. אפשר גם לומר לשיטתו, שמינו שבעים דיינים שתפקידם היה לפסוק בשאלות ההלכתיות שהתעוררו, כמו שעשה בית הדין הגדול בכל הדורות, והפורום הנרחב נקבע רק על מנת לדון בקביעת התקנות החדשות.

אולם, הרב גורן סובר שבית הדין הגדול וכנסת הגדולה פעלו במקביל. וכך הוא כותב:

על פי דין אין אפשרות להוסיף על שבעים ואחד חברי הסנהדרין הגדולה, כמו שיתברר להלן. אם כן, יש להבין את תפקידם של שני המוסדות הללו, שפעלו בעת ובעונה אחת מבלי שתתעורר בעיית הכפילות ביניהם ומבלי לערער על סמכותה של הכנסת הגדולה, שלכאורה לא הייתה מיוסדת על בסיס הלכתי איתן של התורה, ולא היוותה מסגרת זהה לסנהדרין הגדולה שהתקיימה בפורום ההלכתי שלה במספר שבעים ואחד זקנים...

גם המספר מאה ועשרים של אנשי כנסת הגדולה נעלם טעמו מאתנו. אולם במאמר אחר גילינו את סודו של מניין מאה ועשרים של אנשי כנסת הגדולה, משום שבהיררכיה של הסנהדרין בירושלים היו שלושה בתי דין זה למעלה מזה. סנהדרין קטנה של עשרים ושלושה שישבה על פתח הר הבית, ומעליה סנהדרין של עשרים ושלושה שישבה על פתח העזרה והסנהדרין של שבעים ואחד בלשכת הגזית... נמצא שמספר חברי שלושה הסנהדראות שהיו זו למעלה מזו בצירוף שלושת הנביאים האחרונים שהיו בתחילת הבית השני - חגי, זכריה ומלאכי - סך הכול

מאה ועשרים. אבל הסמכויות של שני המוסדות העליונים הללו וחלוקת התפקידים ביניהם טעונות בירור יסודי.^{שב}

למרות שהכנסת הגדולה פעלה כבית דין וחבריה היו דייני בית הדין הגדול, היא לא נחשבה בית הדין הגדול לעניין ההלכות שנאמרו בעניינו (כגון זקן ממרא), כיון שאי אפשר להגדיל את מספר הדיינים בבית הדין הגדול:

בית דין הגדול שבא להם מחלוקת, בין בדיני נפשות בין בדיני ממונות בין בדיני תורה, אין מוסיפין עליהן אלא דנין אלו כנגד אלו והולכין אחר הרוב שלהן.^{שג}

כיון שאי אפשר להוסיף דיינים להרכב בית הדין הגדול, חייבים לומר שבית הדין הגדול פעל כגוף נפרד, והוא היה אחראי לכל התפקידים הרגילים של בית הדין הגדול, ורק כאשר עסקו בעניינים שאינם קשורים לפסיקת דין, אלא להנהגה, הוסיפו דיינים נוספים (הרב גורן מסביר שהדיינים הנוספים היו חברי בתי הדין הנוספים שהיו באזור בית המקדש ועוד שלושה נביאים), והרכב מורחב זה היה הכנסת הגדולה, שהורתה לעם את הדרך ילכו בה.

תחילה מסביר הרב גורן את דברי הרמב"ם, שהכנסת הגדולה הייתה בית הדין של עזרא, והוא אומר שכל בתי הדין שהוזכרו בהקדמת הרמב"ם כבתי דין של גדולי הדור, לא היו בתי דין של שבעים ואחד:

וצריך לומר שכל אותם בתי דין הנזכרים ברמב"ם בהקדמתו הנ"ל, שהיו מעבירי התורה שבעל פה, כגון בתי דין של גדולי הדורות, עלי ובית דינו, שמואל ובית דינו, ודוד ובית דינו, לא היו בהכרח הסנהדרין הגדולה שבימיהם, כי לא מצינו את דוד שכיחן כראש הסנהדרין, ולא היה רשאי דוד לכהן כחבר הסנהדרין, כמו שכתב הרמב"ם בפרק ב' מהלכות סנהדרין הלכה ה': "מלכי בית דוד, אף על פי שאין מושיבין אותם בסנהדרין, יושבין ודנים הם את העם"...

שב. תורת המדינה, עמודים 43-52.

שג. רמב"ם הלכות סנהדרין פ"ט ה"ג.

לאחר שהרב גורן קבע שבית דינו של עזרא אינו הסנהדרין, הוא הגדיר את סמכויותיה של הכנסת הגדולה:

וצריך לומר שגם בית דינו של עזרא הנזכר ברמב"ם לא היה זה בית הדין הגדול של שבעים ואחד, אלא בית דין פרטי שלו, כמו שהיו לכל גדולי הדורות הנמנים בהקדמת הרמב"ם. עזרא ייסד אותנו בכנסת הגדולה וחבריו היו אנשי כנסת הגדולה. זה מסתבר מטעם אחר, מכיון שעזרא כיהן ככוהן גדול, כמו שמוזכר בהקדמת הרמב"ם, לא מסתבר ששימש גם כנשיא הסנהדרין, ובגלל עובדה זו שעזרא לא כיהן כראש הסנהדרין, היה צורך להקים על ידו מוסד עליון בשם כנסת הגדולה שהורכב ממאה ועשרים חכמים...

לאור האמור לעיל, יש לקבוע הבחנה ברורה בין סמכות הסנהדרין הגדולה לבין הסמכות של אנשי כנסת הגדולה. הסנהדרין מופקדת על פרשנות הלכתית של התורה ובכוחה היא אחראית להעברת התורה שבעל פה מדור דור. כוחה כבית דין וכסמכות עליונה לכל דבר דין ומשפט, וזה בנוסף לתפקידים המיוחדים של הסנהדרין הגדולה שאין לדון בהם אלא בבית דין של שבעים ואחד...

לעומתה מוסד אנשי כנסת הגדולה שהיה בפורום של מאה ועשרים זקנים, היה ממונה על תקנות ומנהגים בעם, קביעת נוסחאות התפילה ומטבע ברכות, קדושות והבדלות... סמכות זו באה למוסד זה מכוח היותו מייצג את העם בזמן שהיה קיים. וכבר ביררנו שהעם יש בידו כוח וסמכות על פי התורה להתקין תקנות, לחוקק חוקים ולהטיל עונשים.

הכנסת הגדולה הוקמה על מנת לתקן תקנות ולא על מנת לשמש כבית דין (על אף שהיא הורכבה משלושה בתי דין). סמכותה של הכנסת הגדולה נבעה מהחלטת העם לקבל את תקנותיה.

גירוש הנשים הנוכריות בידי עזרא - לפי השיטות השונות

כאמור, הרב מרגליות והרב גורן מסכימים שהכנסת הגדולה הוקמה על מנת לתקן תקנות רבות שהדור היה זקוק להן, אלא שהרב מרגליות סובר שכל גדולי

הדור היו חברים בכנסת הגדולה והיא הייתה תחליף לבית הדין הגדול, במשך התקופה שהיא פעלה. לעומת זאת הרב גורן סובר שהכנסת הגדולה הורכבה משלושת בתי הדין שהיו במקדש, אך לא היה לה סמכות של סנהדרין. לכאורה, לפי הרב מרגליות, היה לאנשי כנסת הגדולה סמכות זהה לזו של הסנהדרין, בעוד שלפי הרב גורן הכנסת הגדולה שאבה את סמכותה אך ורק מהסכמת העם.

מתיאור מעשה גירוש הנשים הנוכריות שבספר עזרא (פרקים ט-י) עולה, שעזרא לא כפה את גירוש הנשים הנוכריות, אלא הוא שכנע את העם לגרש אותן. זאת למרות שמלך פרס מסר בידי סמכות לדון את העם היושב בציון. לפי הרב גורן, לא היה לכנסת הגדולה, שהוא בית הדין שבראשו עמד עזרא, סמכות (מבחינה הלכתית) לכפות על שבי הגולה לגרש את נשותיהם הנוכריות (אם כי סמכות זו הייתה בידי בית הדין הגדול, שחבריו היו גם רוב חברי הכנסת הגדולה). לפי הרב מרגליות, היה בידי אנשי כנסת הגדולה סמכות לכפות את גירוש הנשים הנוכריות, ולפי זה צריך לומר שזה שעזרא נמנע מלכפות את הגירוש, הוא משום שהוא חשש שהדבר יביא לכך שמלך פרס יתערב וימנע את גירוש הנשים, או משום שהוא האמין שבדרך של שכנוע העם תושגנה תוצאות טובות יותר מאשר בדרך הכפייה.

מה היה קורה לו נושאי הנשים הנוכריות לא היו מסכימים לגרש את נשותיהם? ייתכן שלפי הרב גורן עזרא היה מוסר את העניין לבית הדין הגדול על מנת שהם יכפו את גירושן, ואילו לפי הרב מרגליות, אפשר שעזרא היה נמנע מעשיית פעולה נוספת (מחשש מפני התערבות של מלך פרס), ואפשר שהוא היה פועל בדרך של כפייה (אם אכן ההימנעות מכפייה מתחילה הייתה רק משום שהוא חשב שבדרך של שכנוע הוא ישיג תוצאות טובות יותר).

שיטת הרב ישראל אריאל שליט"א

הרב ישראל אריאל שליט"א, ראש מכון המקדש, נוקט בשיטה שונה בעניין הכנסת הגדולה. בניגוד למה שהסברנו עד עתה, שהכנסת הגדולה פעלה במשך תקופה קצרה יחסית, הרב אריאל כותב שהכנסת הגדולה פעלה במשך שנים רבות. כך הוא כותב:

אכן מעיון בדברי הרמב"ם בהקדמתו ליד החזקה מתברר, שהמספר מאה ועשרים אינו מכוון לקבוצת חכמים מוגדרת המתכנסת בזמן אחד, אלא חכמים אלה עמדו לישראל זה אחר זה במהלך תקופה של עשרות שנים ובזמנים שונים. זה לשון הרמב"ם: "בית דינו של עזרא הם הנקראים אנשי כנסת הגדולה, והם חגי, זכריה ומלאכי, דניאל וחנניה ומישאל ועזריה, ונחמיה בן חכליה, ומרדכי בלשן, וזרובבל, והרבה חכמים עמהם - תשלום מאה ועשרים זקנים. האחרון מהם הוא שמעון הצדיק והוא היה מכלל המאה ועשרים".

כלומר, נביאים וחכמים אלה עמדו לישראל כמנהיגים בתקופה זו, ופעלו להחזרת עטרה ליושנה. אין כוונת הרמב"ם לומר שכולם חברו יחדיו בבית דינו של עזרא, שכן זרובבל שהיה ממקימי בית שני, אינו נזכר בפסוקים המתארים את עלייתו של עזרא ופעולתו בירושלים. כך גם חגי, זכריה ומלאכי אינם נזכרים כמי שפעלו בימי עזרא ונחמיה.^{דש}

לעיל ראינו את שאלותיו של האברבנאל על הרמב"ם. מדברי האברבנאל משמע שהוא הבין שכוונת הרמב"ם היא שהכנסת הגדולה הייתה בית דינו של עזרא, ולכן הוא הקשה על הרמב"ם שדניאל, חנניה מישאל ועזריה כבר לא חיו בתקופתו של עזרא. נראה שהרמב"ם סבר שעזרא החל לפעול במסגרת בית הדין עוד בתקופתו של דניאל, וכל שכן שהוא פעל בתקופתו של זרובבל.

הרב אריאל סובר גם ששבי הגולה לא הקימו את בית הדין הגדול מיד בחזרתם לארץ ישראל:

לפי ההנחה המקובלת, הוקמה הסנהדרין הגדולה בירושלים מיד עם עליית עולי בבל ארצה. אולם הדבר לא נראה מן המקורות, וגם לא מצד הסברא. קשה להניח ששבעים זקנים מתגוררים בירושלים ויושבים בלשכת הגזית, ואינם נוקפים אצבע כנגד נישואי תערובת של שרים ופשוטי עם, וגם אינם פועלים כנגד חילול שבת והזנחת התורה בתחומים רבים. והרי מדובר בציבור שאינו גדול במספר, שכן מניין העולים מבבל

היה כארבעים אלף איש בלבד. מה שעשה עזרא בבואו והיה אדם יחיד - יכלו שבעים הזקנים לעשות טרם ההידרדרות...

רק עם בוא עזרא ונחמיה לירושלים, נעשו צעדים למניעת התבוללות ולחיזוק מצוות התורה. נראה אפוא, שטרם הוקמה סנהדרין של שבעים ואחד בירושלים. על כל פנים, אין לנו עדות מפורשת מאותה תקופה, אודות קיומו של בית דין הגדול האחראי בדורו על קיום המצוות של יחיד וציבור.

עם זאת, בתקופת שמונים שנה של הכנסת הגדולה, קמו בתי דין תקופתיים של מנהיגי הדור - כל בית דין בדורו, כגון בית הדין של זרובבל ויהושע בן יהוצדק, או בית דינו של עזרא. בתי דין אלה תיקנו תקנות מיוחדות בהתאם לצרכי הדור...

באשר לסנהדרין של שבעים ואחד, נראה שסנהדרין כזו הוקמה רק בימי שמעון הצדיק. כך ניתן לדייק מדברי איגרת רב שרירא גאון, הכותב: "כיוון שעלו עזרא וזרובבל מבבל והגולה עמם, ובנו בית המקדש, והווי שם ראשי סנהדרין, כגון שמעון הצדיק ואנטיגנוס איש סוכו, ושאר אותן הזוגות". המדייק בדבריו מגיע למסקנה, כי זרובבל ועזרא וכן חגי וזכריה ומלאכי לא העמידו סנהדרין, ורק מימי שמעון הצדיק החלה תקופת הזוגות.

ואני הקטן לא זכיתי להבין את קביעתו של הרב אריאל שליט"א:

א. האם העובדה שלפני בואו של עזרא לא נעשה דבר על מנת למגר את התופעה של נשיאת הנשים הנוכריות (וכן חילול שבת וחטאים נוספים), היא הוכחה שלא הייתה אז סנהדרין? הרי ברור שבימי הבית הראשון היה בית דין של שבעים ואחד, ואף על פי כן הם לא מיגרו את העבודה הזרה! ברור אפוא שבתקופות מסוימות כוחם של הדיינים בבית הדין הגדול היה מוגבל, ולכן קשה להוכיח שבית דין כזה לא היה קיים רק משום שהוא לא מנע עברה מסוימת.

ב. קשה מאוד לומר שזרובבל, עזרא ונחמיה לא מצאו לנכון להקים בית דין של שבעים ואחד דיינים, למרות שיש על כך ציווי מפורש בתורה.

לכן נראה לומר כאחת משתי האפשרויות שראינו לעיל: או שבית הדין הגדול פעל במקביל ל"כנסת הגדולה", או שהכנסת הגדולה הייתה בית דין גדול ומורחב.

לסיכום

א. הכנסת הגדולה נקראה כך משום שהיא הייתה אספה חשובה של אנשי מעלה שהחזירו עטרה ליושנה וקבעו נוסח תפילה המבוסס על נוסח תפילתו של משה רבנו.

ב. עזרא, זרובבל, מרדכי, חגי, זכריה ומלאכי היו מאנשי כנסת הגדולה. נחלקו ראשונים אם גם דניאל, חנניה, מישאל, עזריה היו מאנשי הכנסת הגדולה, או לא.

ג. הכנסת הגדולה הוקמה בתקופת שבי הגולה על מנת לתקן תקנות שהדור היה זקוק להן.

ד. מפעולות הכנסת הגדולה: קביעת נוסח התפילה, כתיבת חלק מספרי הנביאים והכתובים, קביעה אלו ספרים ייכללו בכתבי הקודש, ותיקון תקנות חינוכיות - חברתיות. לפי הרב יצחק אייזיק הלוי, בעל ספר דורות הראשונים, הם גם קבעו את הגרעין היסודי של נוסח המשנה.

ה. באשר ליחס בין הכנסת הגדולה והסנהדרין - נחלקו הרב מרגליות זצ"ל והרב גורן זצ"ל. הרב מרגליות סבר שהכנסת הגדולה הייתה בעצם בית הדין הגדול, אולם בפורום רחב יותר, שכלל את כל גדולי הדור. לפי הרב גורן, הכנסת הגדולה הורכבה מחברי בית הדין הגדול, שני בתי הדין של עשרים ושלושה שהיו בהר הבית, ושלושה נביאים, והיא פעלה כמוסד נפרד, במקביל לבית הדין הגדול: בזמן שבית הדין הגדול עסק בפסיקת הלכה, עסקו אנשי כנסת הגדול בקביעת תקנות חדשות.

1. המחלוקת בין הרב מרגליות לבין הרב גורן נוגעת גם לסמכות שהייתה בידי אנשי כנסת הגדולה. לפי הרב מרגליות, סמכותם של אנשי כנסת הגדולה הייתה כסמכותו של כל בית דין גדול, ואילו לפי הרב גורן לא היה לכנסת הגדולה סמכות מתוקף היותה בית דין, אלא רק מכוח הסכמת העם.
2. ההסבר לזה שעזרא לא כפה את גירוש הנשים הנוכריות, תלוי בהבנת מהות סמכותם של אנשי כנסת הגדולה.